

KAPİTALİST ATAERKİL ÜRETİM İLİŞKİLERİ ve HANE

Özgün Akduran*

Giriş

"Hane işi", "eviçi emek", "ev emeği", "ev işi" şeklinde farklı şekillerde ifade-
lendirilebilen ve cinsiyete dayalı iş bölümü nedeniyle büyük ölçüde kadınlar tara-
fından hane içinde yapılan bu iş veya emek biçimi üzerine dikkate değer bir tartı-
tışma yazını oluşmuştur.¹ Tartışmanın ortak vurgusu, ev emeği'nin hane içindeki
adil olmayan cinsiyete dayalı iş bölümünün bir sonucu olarak büyük ölçüde ka-
dınlar tarafından 'karşılıksız' ve 'ücretsiz' yapılıyor olmasıdır.² Ev emeği, hane
içinde yapılan ve kişilerin kendi özel bakımları ve boş zaman kullanımları dışında
kalan faaliyetleri içermektedir (Elson, 1998a: 193). Başka bir deyişle ev emeği,
öncelikle bakım emeğini kapsamaktadır. Bakım, yaşları nedeniyle kendi bakımları-
nı yapamayacak durumdaki çocuk ve yaşlılar ile geçici veya sürekli bir hasta-
lık/engel nedeniyle bakıma muhtaç durumda olanlar için besleme, banyo, temiz-
lik gibi hizmetlerin hane içinde sunulmasıdır. Bundan başka ev emeği olarak ya-
pılan diğer faaliyetler ise, yaş ve sağlık durumlarından bağımsız olarak, -kendile-
ri bunları yapabilme kapasitesine sahip olmalarına rağmen tercih etmeyen- diğer
tüm aile üyeleri için hijyenik ve sağlıklı bir ortam sağlamaya yönelik yeniden üre-
tim ve bakım işleridir. Örneğin, gıda yönetimi (satın alınan gıda mallarının tüke-
tilmeye hazır yemeğe dönüşmesi), tüm aile üyeleri için temiz ve ütülü giyecek sağ-
lanması gibi (Antonopoulos, 2008: 10-11). Ancak burada ev emeği konusunda
vurgulanması gereken bir başka boyut da, ev içinde boş zaman aktiviteleri olarak

* Dr. Arş. Gör., İ.Ü. SBF Kamu Yönetimi

1 Bu çalışmalara örnek; Dalla Costa ve James (1972), Coulson vd. (1975), Himmelweit ve Mo-
hun (1977), Humphries (1977), Mackintosh (1979), Molyneux (1979), Briskin (1980), Hart-
mann (1976 ve 1981a, 1981b), Delphy (1984), Laslett ve Brenner (1989), Himmelweit
(1995), Gardiner (1997), Elson (1998a) sayılabilir.

2 Ev emeği tartışmasının özenli ve ayrıntılı birer dökümü için bakınız: Öztürk ve Ergüneş 2006;
Acar-Savran, 2004; Himmelweit, 1999.

yapılan faaliyetlerin de cinsiyetçi içeriğinin olabileceği ve kadın ile erkek arasında eşit paylaşılmayabileceğidir. Örneğin ailecek pikniğe gidilmesi veya çocukların sinemaya götürülmesi aktivitelerinde kadınların harcayacağı çaba erkeklerinden fazla olabilir. Bu noktada, kadınların günlük yaşamla iç içe geçmiş ve iş olarak ifade edilmeyen ama “sevgi karşılığı çalışma” şeklinde nitelenebilecek bir emek süreci içinde oldukları görülmektedir (Acar-Savran, 2004: 19-20).

Feminist yazında ücretsiz ev emeği için ‘toplumsal yeniden üretim emeği’ kavramı da kullanılmıştır. Bu kavram hayatın hem gündelik hem de nesiller arası düzeyde sürdürülmesi ile doğrudan ilişkili sorumluluk, ilişkiler ağı, davranış, duygu, faaliyet ve tutumlara işaret etmektedir (Laslett ve Brenner, 1989: 382). Ev emeği üzerine yürütülen tartışmalar, hanelerin sadece birer tüketim mekânı değil aynı zamanda üretim birimleri olduklarını ortaya çıkarmıştır. Böylelikle bireylerin yaşam standartlarının yalnızca ücret düzeylerine ve kamu hizmetleri sunumuna değil fakat aynı zamanda hane içinde üretilen ve sunulan mal ve hizmetlere de bağlı olduğu farkındalığı yaratılmıştır. Bu çalışmada, iki ayrı sistem olarak hayli incelenmiş olan kapitalizm ve ataerki, ev emeği ekseninde birlikte ele alınarak, kapitalist ataerki üretim ilişkileri, hane devlet ve piyasa sektörleri arasındaki ilişkilendirme bağlamında açık edilmeye çalışılmaktadır.

1- Ev emeği ve üç sektör: para, mal ve hizmet çevrimi

Ev içi emeğin, ekonominin bütünü ile ilişkisini, anaakım makroekonomi analiz araçlarını kullanarak ve ekonomideki başlıca aktörler bağlamında açıklayan Elson, hane içi, devlet ve piyasa olarak üç sektöre ve bu sektörlerde faaliyet yürüten aile, hükümet ve şirketler olarak da üç aktöre işaret etmiştir (Elson, 1998a: 194).

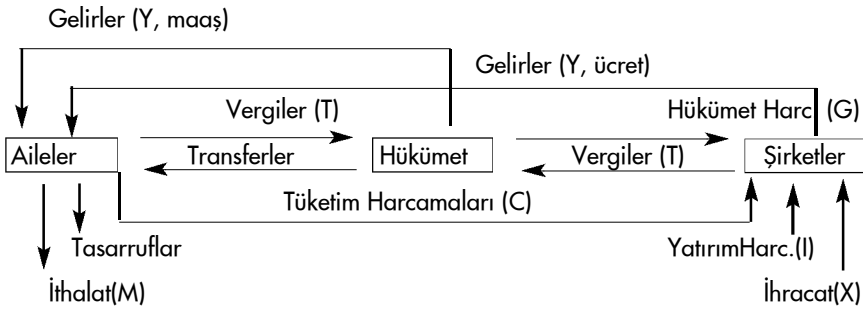
Bu soyutlamadaki her bir sektörün kendi devamlılığı için takip ettiği strateji ve politikalar vardır. Buna göre özel sektör, “maliyet düşürme” ve “kâr arayışı” amacı ile hareket etmektedir. Devlet sektörü ise hâkim olduğu sınırlar içindeki ekonomik, sosyal, siyasi istikrarın devamlılığı için “düzen” faaliyetlerini üstlenmektedir. Hane sektörü ise, aile üyelerinin yaşamsal ve sosyal ihtiyaçlarını “sunan/temin eden” (provisioning) bir işlev yerine getirerek, özel sektör ve devlet sektörü için emek gücü sunmaktadır. Burada iki şeyi vurgulamak önemlidir. Öncelikle Neo-klasik varsayımın aksine aile, sadece bir tüketim birimi değil aynı zamanda bir üretim birimidir. İkinci olarak; emek doğallığında, kendiliğinden varolan bir unsur olmaktan öte, üretilen bir üretim aracı (Elson, 1998a: 202) başka bir deyişle metadır.

Hane içinde aile üyeleri için yapılagelen piyasa dışı ve ücretsiz/karşılıksız ev emeği özel ve kamu sektörü için hayati çıktılar sunmaktadır (Elson, 1998a: 193).

Elson, aile, kamu ve özel sektörün birbiri ile nasıl ilişkilendiğini biri parasal milli gelirin üç sektör arasındaki çevrimsel akışı (Şekil 1) diğeri bu üç sektörde üretilen mal ve hizmetlerin çevrimsel akışını (Şekil 2) gösteren iki şekil aracılığı ile göstermiştir (Elson, 1998a: 200, 203).

Şekil 1’de gösterilen çevrimsel akış, ulusal bir ekonomideki parasal gelirin, anaakımmakroiktisadi analiz çerçevesinde, aile, kamu ve özel sektörler arasındaki dolaşımını göstermektedir. Burada aktörler; aileler, hükümet ve şirketlerdir. Buna göre aileler, ücretli işlerde çalışan üyelerinin maaş ve ücretleri dolayısıyla ekonomide faaliyet gösteren şirketlerden ve kamu kurumlarından gelirlerini sağlamakta, ayrıca devlete vergi vermekte ve devletten transfer gelirleri elde etmektedirler. Buna ek olarak aileler gelirlerinin bir kısmını şirketlerin mamül mallarına, bir kısmını da ithalat mallarına harcamakta, geri kalanı da tasarruf etmektedirler. Hükümetler de, şirketlerden mal almakta ve bu harcamalarını vergi ve borç ile finanse etmektedirler. Burada aileler de hükümetler de üretici olarak değerlendirilmemektedir. Üretici faaliyet yalnızca şirketler yani özel sektör tarafından gerçekleştirilmekte, aileler ve hükümet ise tüketici rolü ile karşımıza çıkmaktadır. Şirketler ayrıca ürettikleri malları ihraç edebilir veya yatırımlarında kullanabilirler.

Şekil 1- Parasal Milli Gelirin Çevrimsel Akışı

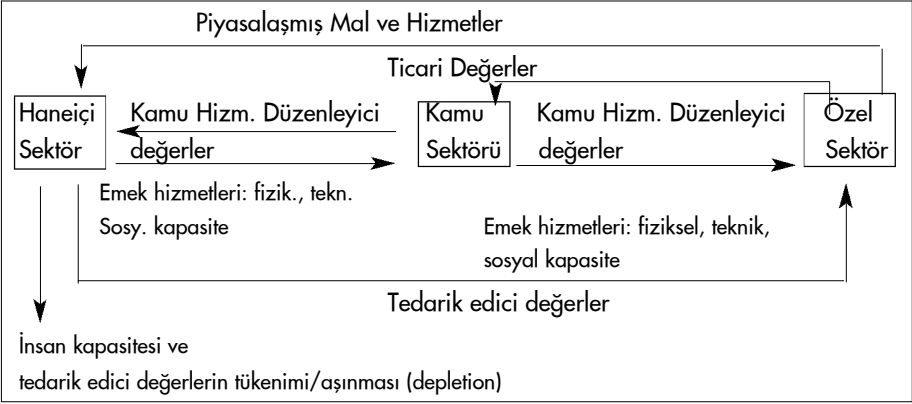

Kaynak: Elson (1998a: 200) temel alınarak hazırlanmıştır.

Yukarıdaki analiz, ana akım makro gelir hesapları çerçevesinde ev emeğinin nasıl görünmez kılındığına ve aile’de gerçekleşen üretimin hesaba katılmadığına işaretir. Şekil 2’de ise aile, kamu ve özel sektör arasında gerçekleşen çıktı akışı görülmektedir. Bu çevrim yukarıdaki gibi parasal ifadeleri yani gelir ve harcamaları değil, sektörler arasındaki mal, hizmet ve değer üretiminin akışını temel almaktadır. Şekil 2, Şekil 1’den farklı olarak kamu ve aile sektörlerinin, özel sektör için girdi niteliğinde olan ve ülke vatandaşlarının refahına katkı sağlayan mal, hizmet ve değerleri üretmelerine vurgu yapmaktadır. Kamu sektörü kamusal hiz-

metleri üretmekte, aile sektörü ise fiziksel, teknik ve sosyal kapasiteyi de içeren emek hizmetlerini üretmektedir. Şekil 1’de kamu sektörü “vergi ve harcamalar aracılığı ile geliri yeniden dağıtıcı”, aile sektörü “tüketici”, özel sektör ise “üretim veya çıktı kaynağı” olarak gösterilmişti. Şekil 2’deki çevrim ise emeğin, toprak gibi doğada kendiliğinden varolan bir kaynak olmadığına işaret etmektedir. Başka bir deyişle, emek; araç, gereç, malzeme gibi üretilen bir metadır ve üretim yeri de ailedir.

Şekil 2- Mal ve Hizmet Çıktılarının Çevrimsel Akışı

Kaynak: Elson (1998a: 203) temel alınarak hazırlanmıştır.

Değer dolaşımına bakıldığında; piyasa, aile ve kamu sektörlerine ticari değerleri (commercial values); kamu sektörü diğer iki sektöre düzenleyici değerleri (regulatory values); aile sektörü de tedarikçi değerleri (provisioning values) iletmektedir. Aile sektöründe gerçekleşen emek hizmetleri, yani emeğin fiziksel, teknik ve sosyal kapasitesinin üretilmesi, belirli düzeyde bir insan enerjisi gerektirir. Eğer emek hizmetlerinin devamlılığı isteniyorsa, bu enerjinin yenilenmesi gerekir. Bu yenilenme için ise kamu ve özel sektöre ihtiyaç duyulur. Kamu ve özel sektörden gelecek girdiler yeterli düzeyde besleyici olmadıkça; insan kapasitesi ve tedarikçi değerler bozulacak ve çevrimsel akışın dışına akacaklardır. Örneğin, kamu hizmetlerinin paralaştırılması, özelleştirilmesi veya kamu harcamalarında kesintiler durumları ele alınırsa; bu uygulamalar kaynakların etkin kullanımı ve maliyetlerin düşürülmesi amaçları ileri sürülerek yapılmaktadır. Ancak burada azaltılmaya çalışılan maliyetler kamu ve özel sektörden, aile sektörüne aktarılabilir. ³ Bu tür maliyet aktarımlarının büyümesi kadınların ev içi işlere harcadıkları

3 Kamu ve özel sektörde maliyetler parasal olarak ifade edilebilirken, aile sektöründe işler ücretsiz emek ile karşılandığından, maliyetlerin parasal ifadesi mümkün olamamaktadır (Elson,

emek miktarını artıracak, kadınların enerjilerinin bu maliyetleri karşılamaya yetmediği durumda, aile sektörünün çıktısı olan emek hizmetleri ve tedarikçi değerlerin kalitesinde bozulma meydana gelebilecektir. Bunlara ek olarak, işsizlik ve yoksulluk da hane sektöründe yıpratıcı etkilere yol açabilmektedir.

Şekil 2’de gösterilen mal ve hizmetlerin çevrimsel akışı, Şekil 1’de ele alınan piyasadaki finansal akış ve vergi-harcama çevrimi aracılığı ile yönetilmektedir. Finansal akış içinde ise karşılıksız emek ile insani ve toplumsal varlıkların sürdürülmesinin maliyetleri temsil edilmemektedir. Sonuç olarak; bu eksiklik, özelleştirmeler, sıkı para ve maliye politikaları aracılığı ile sırası ile önce aile sonra da ekonominin geneli için görünmez maliyetlere yol açabilir. Örneğin, önceden kamu tarafından karşılanan, sağlık, su gibi hizmetlerin akçelendirilmesi, bunun yanı sıra sosyal harcamalarda kısıntılara gidilmesi, aile içinde hem cinsiyetçi işbölümünü hem de cinsiyetçi kaynak dağılımını kadınlar aleyhine daha da bozmaktadır. Bunun en basit örneği, söz konusu gelişmeler sonucunda aile içinde kadın ve kız çocuklarının daha kötü beslenmeleri ve buna bağlı ölüm oranındaki artıştır (Çağatay, 2003: 19). Buna ek olarak, aile içindeki çocuk, yaşlı ve hastalara bakım görevinin kadınlar tarafından yerine getirildiği hatırlanacak olursa, bu alanlarda kamu desteğinin azaltılması, yine kadınların iş yükünü artıracak, özetle kamu bütçesinin maliyet azaltıcı harcama kısma uygulamaları, kadınların ev emeği işlerini hem yoğunlaştıracak hem de zamansal olarak uzatacak, adeta maliyetleri kadınlar massedeceklerdir. Hane sektöründe gerçekleştirilen emek hizmetlerinin üretimi ataerkil toplumsal ilişkiler ve cinsiyetçi işbölümü nedeniyle büyük ölçüde kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Bu emek biçiminin içeriğine ve nasıl bir süreç içinde akararak, diğer sektörlerle ilişkilendiğine daha ayrıntılı bakalım.

2- Ev emeğinin bileşenleri ve yeniden üretim ve bakım döngüsü

Ev içi yeniden üretimin niteliğine ilişkin incelemeler ele alındığında üç başlık öne çıkmaktadır. Bunlar, türün üremesi, emek gücünün yeniden üretimi ve -bugünün ücretli emek gücünün yeniden üretimine veya türün üremesi işlerine doğrudan katkı sunmayan ama ev emeği zamanının önemli bir kısmını oluşturan- bakım işleridir. Başka bir deyişle yeniden üretimi üç boyutta inceleyebiliriz: (1) Türün biyolojik yeniden üretimi, (2) emek gücünün yeniden üretimi ve (3) bakım gereksinimlerinin yeniden üretimi (Bakker ve Gill, 2003: 32). Bakım’ın anlamına da-

---

1998a: 204). Yukarıda vurgulandığı üzere, ev emeğinin ölçümü konusundaki uluslararası çabalar hâlâ beklenen düzeyde karşılık bulamamıştır. Ayrıca karşılıksız ev emeğinin parasal miktarının tespiti için gerekli olan zaman kullanım anketleri de çok az sayıda ülke tarafından düzenli olarak tutulmaktadır (Elson, 2006: 115).

ir sözlüklerde geçen ifadeler, “başka birinin refah ve huzuru ile ilgilenme” (Macmillan Dictionary, 2010), “başka birinin sağlık veya güvenlikle ilgili ihtiyaçlarını karşılama süreci” (Oxford Advanced Dictionary, 2002), “birinin beslenme, giyinme vb. gereksinimlerini üstlenme ve sağlama işi” (TDK, 2010) şeklindedir. Görüldüğü üzere, bu tanımlardan yola çıkarak ev emeğinin bir bileşeni olarak bakım’ın kapsamı konusunda, bir netliğe ulaşmak mümkün değildir. TÜİK’in Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT) tarafından başlatılan uluslararası karşılaştırılabilir nitelikte zaman kullanım anketi oluşturulması projesi kapsamında 2006 yılında gerçekleştirdiği zaman kullanım istatistiği çalışmasında, “bakım” uluslararası standartlara paralel şekilde “kişisel bakım” ve “hane halkı ve ev bakımı” olarak iki başlık altında ele alınmıştır.⁴ Buna göre, kişisel bakım dışında kalan, “hane halkı ve ev bakımı” altında listelenen tüm faaliyetleri daha önce de belirtildiği gibi ev emeği veya yeniden üretim emeği kategorizasyonu altında ele almak mümkündür. Ancak, bu yönde bir ayrıştırmada bu işlerin işlevinin ne olduğu bulanıklaş-

4 Kişisel Bakım: uyku, yemek yeme, yıkanma, giyinme, tuvalet, tıraş olma, diş fırçalama, mak-yaj yapma, ilaç içme vb. kişisel bakım.

Hanehalkı ve ev bakımı: Yiyecek hazırlama (yiyecekleri temizleme, yemek pişirme, çay, kahve vb. yapma, sofraya hazırlama vb.), Bulaşık yıkama, artan yiyecekleri dolaba kaldırma, sofrayı toplama vb.), Konserve, turşu, peynir, sucuk, salamura vb. yapma, kurutma, dondurma vb. (hane tüketimi için), Konutun ve eşyaların temizlenmesi, düzenlenmesi (silme, süpürme, toz alma, yıkama, silkeleme vb.), Bahçe temizliği (süpürme, yıkama, kark üreme, ilaçlama, çiçek, çim ekme vb.), Isınma (soba, kalorifer vb. yakma, temizleme, odun taşıma, tezek yapma, tüp değiştirme vb.), Su (su deposunu doldurma, temizleme, şofbenyakma vb.), Çeşitli düzenlemeler (evi süsleme, bavul hazırlama, alışveriş paketlerini yerleştirme vb.), Çamaşır yıkama, çamaşırını ayırıştırma, makineye yerleştirme, asma katlama, ütölme vb., El işi (dantel, örgü, nakış yapma, dikiş dikme, halı, kilim dokuma vb.), Kıyafetlerde sökkük, yırtık tamiri, ayakkabı onarımı, ayakkabı boyama vb., Tarımsal faaliyet olmayan bahçe ve ehli hayvan bakım işleri (ot temizleme, sebze vb. dikme, toplama, bahçe sulama, tavuklara yem verme vb.), Kedi, köpek, kuş vb. evcil hayvan bakımı, gezdirme vb., Konutla ilgili inşaat ve yenileme işleri (boya-badana, mutfak, banyo, elektrik tesisatı yenileme vb.), tamiratlar (musluk tamirati vb.), Ev eşyalarının yapımı, tamirati ve bakımı (lamba, avize tamirati, ampul, pil değiştirme, bıçak bileme, modüler mobilya kurma vb.), Hanehalkı ferdinin yaptığı araç bakımı (lastik değiştirme, cilalama, yıkama, garağa çekme vb.), Alışveriş yapılması, Ticari ve idari hizmetler (fatura ödeme, banka, avukat vb. den hizmet alma, bekleme, taksit ödeme vb.), Kişilere yönelik hizmetler (doktor muayenesi, tedavi olma, kuaför ve güzellik salonlarındaki hizmetler, vb.), Hanehalkı yönetimi (hane bütçesi hesabı, form doldurma, seyahat planı yapma vb.), Çocuklara fiziksel bakım ve denetim (bebekleri emzirme, bezini değiştirme, banyo yaptıma, yatırma, oynarken izleme vb.), Çocuğun eğitimi (ev ödevine yardım etme, kontrol etme vb.), çocukla beraber okuma, oyun oynama, konuşma, resim yapma vb.), Çocuğa eşlik etme (okulunu ziyaret etme, veli toplantısına katılma, servise bindirme, servisten alma vb.), Yetişkin, hasta veya yaşlı bir aile ferdine yardım (banyo yaptıma, saç tarama, ilaç verme, hastaneye götürme vb.)

makta ve ev emeğinin kapsamını tam anlamıyla göstermekte yetersiz kalmaktadır. Ev emeğini oluşturan faaliyetleri işlevlerine göre yeniden ele almadan önce, Bakker ve Gill'in sınıflamasına göre yeniden üretimi oluşturan uğraklardan "bakım gereksinimlerinin yeniden üretimi"ni öğelerine ayırmak, karşılıksız ev emeğinin boyutunun eksiksiz anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Şöyle ki, bakım, (1) çocuk bakımı, (2) yaşlı ve hasta bakımı, (3) çalışma yaşındaki hanehalkı bakımı, (4) ev bakımı, evcil veya ehli hayvan bakımı olarak dört alt başlıkta ele alınabilir.

Bu noktadan sonra, "türün biyolojik yeniden üretimi" ve "emek gücünün yeniden üretilmesi" ayakları ile "bakım" işlerini birlikte ele alan bir sınıflamaya gidilecek olursa, ev emeğinin işlev temelli niteliğini açıklamak için şöyle bir ayırmaya türetmek mümkündür.

- (1) Türün biyolojik yeniden üretimi ve çocuk bakımı,
- (2) emek gücünün yeniden üretimi/çalışma yaşındaki hane halkı bakımı,
- (3) hasta ve yaşlıların bakımı,
- (4) ev bakımı, ehli ve evcil hayvan bakımı.

Ev emeğinin niteliğine dair yeterli bir kavrayış ortaya koyabilmek, kadınlar tarafından yapılagelen bu özgül emek biçiminin nitelik, kapsam, içerik, boyut ve yoğunluğunun tayini açısından önem taşımaktadır. Bu aynı zamanda, hane içindeki cinsiyetçi işbölümünün aşındırılması ve kadın erkek arasında eşitlikçi bir iş paylaşımının sağlanmasına hizmet ederek, kadınların kamusal alana çıkışlarını kolaylaştıracak olan kamu sosyal politika uygulamaları için esin kaynağı olacaktır. Tablo 1 böyle bir ihtiyaca cevap vermesi beklentisi ile düzenlenmiştir.

Ev içinde yapılan işler gruplandırılırken temel alınan belirleyenlerden ilki, emeğin ağırlıklı olarak fiziksel (maddi) bir efor mu? duygusal (manevi) emek mi? yoksa her ikisini birden mi gerektirdiğidir. İkincisi ise, ev emeğinin ağırlıklı olarak, bugünün ücretli emek gücünün yeniden üretimine mi? yoksa gelecek nesil emek gücünün yeniden üretimine veya geçmiş nesil emek gücünü oluşturan yaşlıların ve yanı sıra hastaların bakımına mı yoğunlaştığıdır. Bunlarla birlikte üçüncü olarak ise, konutun genel bakım işlerine ve insan dışındaki canlılara ayrılan zamana odaklanılmıştır. Bu gözle ele alındığında ilk kategori (1) Türün biyolojik yeniden üretimi ve çocuk bakımı, aktif ve pasif bakım olarak iki başlık altında ele alınabilir. Aktif bakım, çocukların beslenme, temizlik, eğitim, oyun, eşlik etme vb. ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapılan ve fiziksel güç gerektiren ev emeğidir. Pasif bakım ise, doğrudan fiziksel bir güç gerektirmeyen ancak diğerini önemseme/özen gösterme anlamında bir duygusal ve zihinsel çaba gerektiren ev emeğidir. Aynı ayırım (3) numaralı kategori olan hasta ve yaşlı bakımı için de geçerlidir. (2)

Numaralı kategori olan, emek gücünün yeniden üretimi ve çalışma yaşındaki hane halkı bakımı ise bütünüyle fiziksel efor gerektiren ev emeği ile gerçekleştirilmektedir. Bunlar, beslenme, temizlik ve hane düzeni, konutla ilgili inşaat ve yenileme işleri ile hane yönetimi, kağıt ve plan işleridir. Dördüncü ve son kategori ise, hane ve yakın çevresinin bakımı, güzelleştirilmesi, düzeni ile varsa ehli ve evcil hayvan bakımına harcanan çoğunlukla fiziksel emektir.⁵

Tablo-1 Ev Emeği'nin Bileşenleri

(1) Tümen biyolojik yeniden üretimi ve Çocuk bakımı	(2) Emek gücünün yeniden üretimi - Çalışma yaşındaki hane halkı bakımı	(3) Hasta (kalıcı)- Yaşlı bakımı	(4) Ev bakımı - Ehli ve evcil hayvan bakımı
Gebelik süresince bebeğin taşınması, bunun mental ve fiziksel yüklerine (uyku bozukluğu, yorgunluk, sinirlilik vb.) katlanması. Doğum sonrası işler: Aktif ve Pasif Bakım Aktif bakım: Çocuklara fiziksel bakım (bebekleri emzirme, bezini değiştirme, banyo yaptıрма, yatırma), Çocuğun eğitimi (ev ödevine yardım etme, kontrol etme vb.), çocukla beraber okuma, oyun oynama, konuşma, resim yapma vb.), Çocuğa eşlik etme (okulunu ziyaret etme, veli toplantısına katılma, servise bindirme, servisten alma vb.), Pasif Bakım: Denetim, gözetim, oynarken izleme vb.	Beslenme Temizlik ve hane düzeni Konutla ilgili inşaat ve yenileme işleri Ev yönetimi, kağıt ve plan işleri	Yetişkin, hasta veya yaşlı bir aile ferdine yardım Aktif bakım: fiziksel bakım (banyo yaptıрма, saç tarama, giydirme, ilaç verme, hastaneye götürme vb.) Pasif Bakım: arkadaşlık etme, gözetme	

Kaynak: Bakker ve Gill (2003)'deki yeniden üretim sınıflandırması temel alınarak yazar tarafından geliştirilmiştir.

5 Burada hemen şu belirtilmelidir ki, ev içi yeniden üretim emeği bileşenlerini, sadece fiziksel veya sadece duygusal emek olarak nitelenecek yanlış olacaktır. Kadınların diğer hane üyelerine duygusal sevgi ve bağlılıkları olmasa idi, bu denli zaman alıcı, zor bir yükün tek başına

3- Cinsiyetçi İşbölümü ve Kapitalist Ataerkil üretim ilişkileri

Cinsiyetçi işbölümü öyle baskın bir sosyal organizasyon halini almaktadır ki, bir yandan hane içinde kadınları diğer hane üyelerinin refahlarının sağlayıcısı mal ve hizmet üretimi ve bakım işleri ile meşgul ederken, öte yandan bu meşguliyet nedeni ile kamusal alana çıkışları sınırlanmaktadır. Bununla beraber, ev içindeki cinsiyetçi işbölümü, kamusal alanda da başka türlü bir cinsiyetçi işbölümüne zemin hazırlayarak, "mesleki ayrışma" (occupational segregation) olgusunu yaratmaktadır. Hartman'a göre, bu mesleki ayrışma, kapitalist toplumda erkeğin kadın karşısındaki üstünlüğünün sürmesini sağlayan temel mekanizmadır. Çünkü mesleki ayrışma kadınların düşük ücretli işlerde yoğunlaşmaları sonucunu yaratarak, kendi yaşamlarının devamı için daha yüksek ücret alan erkek ile evlenmeye sevk etmektedir. Evli kadınlar aynı zamanda ev içinde erkeklere hizmet etmekte olduğundan, erkekler hem emek piyasasındaki görece yüksek ücretlerden hem de ev içindeki cinsiyetçi işbölümünden fayda sağlamaktadırlar.

Kadınların ev içi emek yükleri, onların emek piyasasındaki varlıklarını da zayıflatmaktadır. Ev içindeki bu cinsiyetçi iş bölümü hem emek piyasasının mevcut durumu tarafından desteklenmekte, hem de onu desteklemektedir. Bu süreç, birbirine bağlı iki sistemin, kapitalizm ve ataerkilliğin eklemlenmesinin sonucudur. Kapitalizm ve ataerkinin bu eklemlenme biçimi kadınların yaşam deneyimleri için fasit bir daire oluşturmaktadır (Hartman, 1976: 139).

Ataerkil sistem, kapitalizm kurumsallaşmış bir sistem olarak kendini varetmeden önce, erkeklerin ailedeki kadın ve çocukların emekleri üzerinde kontrol sahibi olmasına dayalı bir sistem olarak varlığını sürdürmekteydi. Bu, erkeklerin hiyerarşik örgütlenmeler oluşturmayı ve kontrolü öğrenmelerini sağladı. Daha kapsamlı mübadele ve daha büyük ölçekli üretim birimlerinin açığa çıkmasına bağlı olarak ortaya çıkan devlet aygıtı ve ekonomik sistemin yarattığı kamusal-özel alan ikiliği ortamında, kadınların emekleri üzerindeki kontrollerini devam ettirebilmek erkeklerin önemli bir problemi olmuştur (Hartman, 1976: 138). Başka bir deyişle, daha öncesinde doğrudan birinin diğeri üzerinde kurduğu bireysel kontrole dayalı olan sistem, kurumsallaşmış, toplumun genelini kapsayan gayri şahsi ve dolaylı bir kontrol sistemine dönüşmüştür. Daha önce hane içinde gerçekleşen cinsler arası cinsiyetçi işbölümü, 15-18'inci yüzyıllar boyunca Batı Avrupa ve Amerika'da kapitalizmin ortaya çıkışı esnasında ücretli emek sistemindeki cinsi-

---

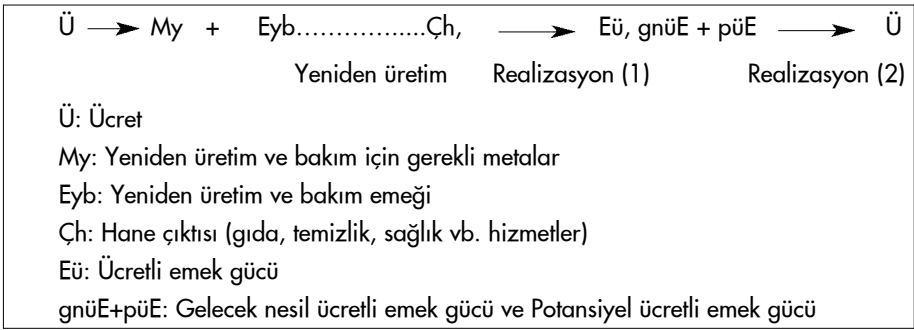
kadınlar tarafından üstlenilmesi rasyonel bulunamazdı. Başka bir deyişle, hanede gerçekleşen fiziksel (maddi) yeniden üretim emeği faaliyetleri, duygulardan ileri gelen bir motivasyon da içermektedirler.

yet temelli işbölümüne evrilmiştir. Kapitalizmin ortaya çıkışı, kurumsal otoriteyi inşa ederek, ataerkil doğrudan ilişki biçimini tehdit etmiş, “özgür emek pazarı” gibi yeni kurumlar ortaya çıkarken, geleneksel aile modelindeki erkek hâkimiyetini yıpratmıştır (Hartman, 1976: 139). Ancak bu yıpranma ev emeğinin cinsiyetçi işbölümüne dayalı yapısını eşitlikçi bir temelde dönüştürmemiştir. Kadınlar her ne kadar ekonomik, politik ve sosyo-kültürel anlamda kamusal alanda daha görünür olsalar da, yıpranan erkek hâkimiyeti, kapitalist üretim süreçlerinin aileye ve kadınlara yüklediği işlevin gereklerine uygun olarak dönüşmüş, ataerkil ilişkiler, kapitalist ilişkiler ile iç içe geçmiştir.

Ev Emeği: Yeniden Üretim ve Bakım Döngüsü

Hanede gerçekleşen emek faaliyetinin içeriğine dair bu saptamalardan sonra, şimdi de yeniden üretim ve bakım emeğinin işleyişine bakalım. Bu noktada, Şekil -3, bir “üretim” mekanı olarak hane’de, yeniden üretim ve bakım sürecine ve sürecin çıktılarına işaret ederek, ev içi emek “yeniden üretim ve bakım döngüsü”nü göstermektedir.

Şekil - 3 Ev içi yeniden üretim ve bakım emeği döngüsü

Kaynak: Charshela ve Danby, 2006: 33’ deki anlatımdan esinlenerek yazar tarafından geliştirilmiştir.

Şekil-3’te ilk olarak hane’nin tek gelir kaynağının, ücretli çalışan hane üyelerinin ücretleri olduğu varsayılmaktadır. Bunun devamında, haneye giren ücret ile, emek gücünün yeniden üretiminde kullanılan gıda, giyecek, temizlik malzemeleri gibi “yeniden üretim ve bakım için gerekli metalar” “My” satın alınmaktadır. Daha sonra bu metalar, yeniden üretim ve bakım emeği “Eyb” ile işlenerek yeniden üretim sürecine dahil olmakta ve sonunda hane üyelerinin beslenmesini, hijyenik ve düzenli bir hane ortamında yaşamalarını sağlayacak gıda, temizlik, sağlık ve bakım hizmetleri ile onların ürünlerinden oluşan hane çıktısı “Çh” açığa

çıkılmaktadır. Bu aşamadaki ilk "yeniden üretim ilişkisi", hane çıktısını yaratan ev emeği ile bunun kullanıcısı hane üyeleri arasında gerçekleşmektedir. Hane çıktısının kullanımı sonucunda, ücretli emek gücü "Eü", gelecek nesil ücretli emek gücü "gnüE" ve çalışma yaşında olup çalışmayan yetişkin hane üyeleri ile, iş aradığı halde bulamayan işsiz hane üyelerini içeren potansiyel ücretli emek gücü "pü-E" yeniden üretilmiş olmaktadır. Bu aşama, ev içi yeniden üretim emeğinin ilk realizasyon aşaması olarak adlandırılırsa, kapalı bir hane ekonomisinde hane çıktısının "Ch" hane içinde tüketilmesi ile sonlanan bu aşamadan sonra gelen ise, ücretli emek gücü "Eü" nün hane dışındaki ekonomik faaliyet içinde emek gücünü satması ile gerçekleşen ikinci realizasyon aşaması olacaktır. Böylelikle emek gücünü satan hane üyesi, hanede yeniden üretim döngüsünün sürmesini sağlayan ücreti "Ü" elde edecektir.

Burada vurgulanması gereken, hane geliri olan ücretin aylık ödenmesine rağmen, yeniden üretim döngüsünün, her yeni gün yenilenmesidir. Başka bir deyişle, Tablo 1'de dökümü verilen yeniden üretim emeği işlerinin büyük bir kısmı her gün tekrarlanmaktadır. Üstelik, bu işler hane içi cinsiyete dayalı işbölümü nedeni ile çoğunlukla kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Ancak sermayenin toplam üretim döngüsünden (P-M-P') farklı olarak, hane içi yeniden üretim ve bakım emeği ile ortaya çıkan hane çıktısı ve emek gücü'nün miktarı ve niteliğindeki değişimler bu döngünün sonunda açığa çıkan ücretli emek Eü'nün elde ettiği ücrette bir artış veya değişme yaratmaz. Aksine, ücretlerdeki artış veya azalışlar, hane içi yeniden üretim ve bakım emeğinin zaman kullanımı ve yoğunluğu ile sonunda açığa çıkan ürünlerinin miktar ve niteliğinde değişim yaratabilir. Örneğin haneye giren ücret geliri yeterli düzeyde olmadığı durumlarda, hane içi yeniden üretim emeği tarafından üretilen ücretli emeğin niteliği bozulabilir (Charsheela ve Danby, 2006: 17-18). Bu noktada, Marx'ın sermayenin genişleyen yeniden üretimi bahsinde işaret ettiği, 'ölüm parendesi' yani realizasyon problemi,⁶ ev içi emeğin yeniden üretim döngüsü için de geçerlidir (Charsheela ve Danby, 2006: 34). Aynı üretilen malların realize edilmesi yani satılması gibi, hanede de iki tür realizasyon gerçekleşmelidir. Bunlardan ilki yeniden üretim ile açığa çıkan hane çıktısı mallarının ve hizmetlerinin hane üyeleri tarafından tüketilmesi sonucu ücretli emek, yeni nesil ücretli emek ve potansiyel ücretli emek gücünün ortaya çıkmasıdır. Eğer yeniden üretim ve bakım emeğinin nitelik ve niceliğinde, hane dışından kaynaklanan sebeplerden dolayı bir azalma veya bozulma olursa, hane üye-

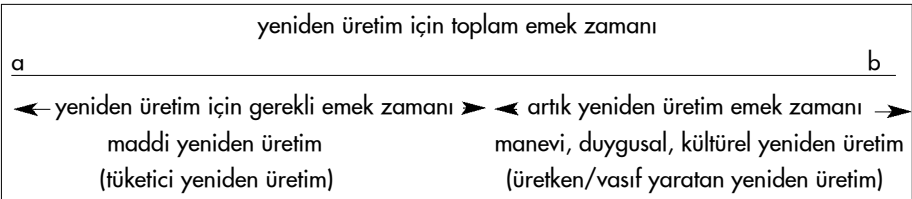
6 Marx "metaların ölüm parendesi" ifadesiyle, kapitalist üretim döngüsünün kendini yeniden üretmesi için üretilen metaların mutlaka satılması yani realizasyon sürecinin tamamlanmış olması gerektiğine vurgu yapmıştır (Marx, 2004 [1867]: 114).

leri bundan olumsuz etkilenecek ve diğer pek çok kapasitenin yanında, emek gücü kapasiteleri de açığa çıkamayacaktır. İkinci realizasyon ise, emek gücünün emek piyasasına çıkmasıdır. Emek de işveren ile sürekli ve güvenceli iş sözleşmesi yapma eğilim ve arayışındadır. Eğer bu sözleşme gerçekleşmez ve sürekliliğini korumaz ise bu durumda yeniden üretim ve bakım işlerini harekete geçirecek olan ivme, yani ücret geliri sağlanamayacaktır.

Ev içi yeniden üretim emeği ile ilgili vurgulanması gereken bir başka boyut da zaman konusudur. Ev emeği her gün tekrarlanmakla birlikte, şüphesiz bu belli bir emek zamanı anlamına gelmektedir. Ev içi yeniden üretim emek zamanı yani karşılıksız emek zamanı soyutlaması Şekil-4 yardımı ile açıklanmaktadır. Buna göre evde bütün gün gerçekleşen yeniden üretim için toplam emek zamanı “ab” doğrusu ile gösterilmektedir. Bu zamanın bir kısmı, hane geliri ile satın alınan metaların yani “ham malzemelerin” tüketilebilir mallara dönüşerek temiz ve sağlıklı bir hane ortamı yaratılmasında harcanmaktadır. Burada harcanan emek “maddi yeniden üretim” emeğidir ve hane üyelerinin kullanımına sunulacak ürün ve hizmetleri ortaya çıkarmak için ham malzeme tüketimine dayandığından “tüketici yeniden üretim”dir.

Söz konusu maddi yeniden üretime karşılık gelen ev emeği, yukarıda Tablo-1’de, ağırlıklı olarak (2) nolu sütun, sonrasında da (1) ve (3) nolu sütunlarda yer alan emek gücünün yeniden üretimi-çalışma yaşındaki hane halkı bakımı, türün biyolojik yeniden üretimi ve çocuk bakımı, hasta ve yaşlı bakımı faaliyetlerine karşılık gelmektedir. Bu işlerin kabul edilebilir bir kalitede gerçekleşmesi için gereken bir minimum zaman vardır. Bu, yeniden üretim için “gerekli ücretsiz emek zamanı”dır (Antonopoulos, 2008: 11). Ev içi yeniden üretim için gerekli emek zamanının dışında kalan artık emek zamanı hane üyelerinin yaşamsal ihtiyaçlarından ziyade duygusal ve sosyal ihtiyaçlarına cevap verir niteliktedir.

Şekil- 4 Ev içi yeniden üretim emek zamanı - Ev içi ücretsiz/karşılıksız emek zamanı

Hane içi “yeniden üretim için toplam emek zamanı”, “maddi yeniden üretim emeği” dışında, mevcut bakımın sürdürülmesi ve gelecek nesil emek gücünün ye-

tiştirilmesi için manevi, duygusal, zihinsel ve ilişkisel/sosyal örüntüler içeren bir yeniden üretim emeğini de zorunlu kılmaktadır. Bu emek türü verili bir malzeme-yi fiziksel bir enerji katarak başka bir ürün ya da hizmete dönüştürmekten farklı biçimde, doğrudan emeği harcayanın duygusal, zihinsel, sosyal deneyim ve birikimleri ile geçmiş kuşaklardan aldığı kültürel, davranışsal miras ve görgüsüyle şekillenmekte ve bu anlamda manevi bir çaba gerektirmektedir. Bu niteliği ile bu emek biçimi ondan yararlanan insanın sosyalizasyonunu, manevi ve duygusal gelişimini desteklemekte, bir anlamda “sosyal sermaye”sini geliştirmekte ve ona vasıf kazandırmaktadır. Bu sebeple, üretken/vasıf yaratan yeniden üretim şeklinde de adlandırılabilir.

Bu konuda yapılan çalışmalar, haneler için “gerekli ücretsiz emek zamanı”nın, hanenin gelir ve kamu hizmetlerine erişim düzeyine göre farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur (Antonopoulos, 2008: 41). Örneğin gelir düzeyi yüksek olan hanelerde, gıda üretimi, temizlik, bahçe bakımı gibi işler dışarıdan satın alınarak hane üyelerinin harcaması gerekli ücretsiz emek zamanını düşürebilmektedirler. “Gerekli ücretsiz emek zamanı” düşerken, “artık yeniden üretim zamanı” genişlemektedir. Örneğin “hali vakti yerinde” ailelerde hane üyeleri çocuk bakımına daha uzun süreler ayırabilmekte bir nevi çocuklarla daha “kaliteli zaman” geçirmektedirler. Yoksul haneler ise, sıradan aylık elektrik, su giderlerini bile karşılamakta zorlanabilirler. Ya da hanenin toplam yeniden üretim zamanını azaltarak kendilerine kolaylık sağlayacak, fırın, buzdolabı, çamaşır ve bulaşık makinası, elektrik süpürgesi gibi dayanıklı tüketim mallarından yoksun olabilirler. Bu durumda, hanenin temel yeniden üretim ihtiyaçlarını karşılayacak gerekli emek zamanı süresi uzamaktadır. Böyle olunca da, çocuk bakımı yakın akrabalarından yardım istenilerek gerçekleştirilmekte ve/veya genellikle yemek pişirmek veya temizlik gibi diğer karşılıksız ev işleri ile aynı anda yapılan “ikincil” bir faaliyet olarak görülmektedir (Antonopoulos, 2008: 42).

İşsizlik, ücretlerin düşüklüğü, gibi durumlarda, yeniden üretimin kabul edilebilir kalitede devamlılığı için hane gelirine ek olarak başka finansal kaynaklara (F) yönelim görülebilmektedir. Akrabalardan veya tefecilerden borç alımı, kredi kullanımı bu kaynaklar arasında sayılabilir. Bu durumda bir sonraki dönemin hane gelirinin, ya alınan borcu (B) kapatabilecek büyüklükte olması ya da yeniden üretim için gerekli meta tüketiminin (My) düşmesi beklenir (Charsheela ve Danby, 2006: 33).

Yeni durum yine bir şekil ile gösterilecek olursa:

$$\ddot{U} + F \longrightarrow My + Eyb \dots \dots \dots \text{Çh} \longrightarrow E\ddot{u}, gn\ddot{u}E - p\ddot{u}E \longrightarrow \ddot{U} + B$$

Bu döngüye eğitim, sağlık, gibi kamusal hizmetler ile devlet tarafından haneye yapılan aile yardımı ve transferler gibi karşılıksız tüm aktarımlar (T) da eklenecek olursa bu kez döngü şu şekilde gösterilebilir.

$$\ddot{U} + F + T \longrightarrow My + Ey \dots \dots \dots Ch \longrightarrow E\ddot{u}, gn\ddot{u}E - p\ddot{u}E \longrightarrow \ddot{U} + B$$

Yukarıdaki denkleğin ifade ettiği ev içi emeğin yeniden üretim döngüsü, hanenin özel ve kamu sektörü ile nasıl yakın ilişkide olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan, anaakım iktisadi analiz araçlarını kullanan feminist araştırmacılar da, ev içi karşılıksız emeğin, ekonominin bütününe ilgilendiren makro ekonomi politikaları ile ilgisini kuran çalışmalar yapmışlardır. Böylelikle, makro ekonomi politikalarının uygulanmasında ev içi işbölümünün verili cinsiyete dayalı yapısının bir taraftan bu politikalara uygulama zemini sağlayan bir önkabul olarak ele alındığı ve değiştirilmesi yönünde bir farkındalık olmadığı ortaya konmuş, öte taraftan ev içi emeğin hem yük hem de yoğunluk açısından bu politikaların etkisine açık olduğu gösterilmiştir (Gutierrez, 2003).⁷

Bununla birlikte, ev emeği özel sektöre de katkı sunmaktadır (Campillo, 2003: 106). Ev emeği, her şeyden önce emek gücünün üretimi aracılığı ile özel sektörü desteklemektedir. Bundan başka, ekonomik kriz dönemlerinde azalan ücretler nedeniyle satın alma gücü düşen hanelerde kadınlar bu düşüş karşısında, evde salça, ekmek, çorba gibi dayanıklı gıda maddeleri üretme, eskiyen giysinin yenisini almak yerine onararak kullanma gibi stratejiler geliştirerek; ev emeği yükünü yoğunlaştırmakta; böylelikle hanenin gelir kaybını dengelemektedirler. Son olarak, kadınların ev emeklerinin karşılıksız oluşu yukarıda mesleki ayrılaşma bağlamında da belirtilen bu emek biçimi ile ilişkili tarzdaki yeme-içme, temizlik, büro işleri ve bunlarla ilgili işlerin de değerlerinin altında belirlenmesine ve ücretlerinin baskılanmasına neden olmaktadır. Bu sayılan işlevleri ile ev emeği, özel sektörü sübvansede etmektedir (Campillo, 2003: 107).

Öte yandan hane, bireylerin sosyalizasyon süreçlerinin de yaşandığı yerdir. Sosyalizasyon -sözlük anlamı ile- bireyleri toplumun az veya çok yetenekli üyeleri yapan bilgi, vasıf ve eğilimlerin edinilmesi sürecidir (Watson-Brown, 2000: 20). Bu süreç sonucunda bireyler, kamu ve özel sektörde ihtiyaç duyulan beşeri

7 Örneğin, 1990'ların sonunda Orta Amerika ülkelerinde hayata geçirilen yapısal uyum programları kapsamında, sosyal hizmet odaklı kamu harcamalarında kesintilere gidilmesi, kamu sektöründe istihdam daraltımı politikaları uygulanması ve özelleştirmeler gibi makro ekonomi politikaları neficesinde, kadınların ev içi emek yüklerinin ve hane içinde ekonomik güce bağlı toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yoğunlaştığı, sağlık bütçesinde kesintilere gidilmesi sonucu, aile sağlığı ve bakım hizmetleri ve temiz su gibi sosyal ve fiziksel altyapıya erişimde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin arttığı saptanmıştır (Gideon, 2003: 289).

sermaye için sosyal altyapıyı oluşturmaktadırlar. Bu noktadan bakıldığında, hane içi emeğin yeniden üretim döngüsünde aksamaya neden olabilecek herhangi bir politika, bireysel toplumsallaşma ve yaratılan insan kapasitesi üzerinde yıkıcı bir etki yaratacaktır. Bu da sosyal yapı ve işgücü kalitesini bozacak, dolayısıyla ekonominin bütünü olumsuz etkileyebilecek sonuçlara neden olacaktır (Himmelweit, 2002: 53).

Sonuç

Bu makalede, 'sıcak yuva', 'korunaklı çekirdek aile', 'bireyler için biricik sığınak' olarak nitelenen "hane"nin, üyelerinin mutluluk içinde yaşamsal ihtiyaçları için tüketimylemi gerçekleştirdikleri bir ortak yaşam alanı olmaktan öte bir işlevi olduğuna vurgu yapılmıştır. Devamında hane'ninsadece tüketim değil aynı zamanda bir üretim birimi olma işlevi, kamu ve piyasa sektörleri ile ilişkiselliği içinde yeniden değerlendirilmiştir. Hane'de gerçekleşen emek biçimi ev emeği'dir. Ev emeği ise cinsiyetçi işbölümü dolayısıyla, büyük ölçüde kadınlar tarafından yerine getirilen, türün biyolojik yeniden üretimi ve çocuk bakımı, emek gücünün yeniden üretimi ve çalışma yaşındaki hane halkı bakımı, hasta ve yaşlı bakımı ile ev bakımı ve evcil-ehli hayvan bakımı faaliyetlerinden oluşan işleri kapsamaktadır. Bu işlerin tek sorumlularının kadınlar olması, kapitalist ataerkil ilişkiler sisteminin aileyi işlevlendirme biçiminde yatmaktadır. Buna göre aile, hem gelecek nesil hem de günümüzün emek gücünün üretildiği ve nesilden nesile sosyo-kültürel değer yargılarının geçirildiği bir kurumdur. Bu kurumun işleyişi kapitalist ataerkil sistemin devamlılığı için elzemdir. Bu sebeple, ailenin ve ev emeğinin işleyişi, kamusal yasal düzenlemelerin, sosyal politikaların ve kapitalist çıkarların üzerinde yükseldiği temel olmakta, dolayısıyla ev emeğine ve kadınların yaşam döngülerine sistemin ihtiyaçlarına göre yön verilmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, Gülnur, "Kadınların emeğini görünür kılmak: Marx'tan Delphy'e bir ufuk taraması", *Beden Emek Tarihi: Diyalektik Bir Feminizm İçin*, İstanbul, Kanat Yayınları, 2004.
- Akduran, Özgün, *Hane Devlet Piyasa: Kadın Emeği ve Sosyal Politikalar Bağlamında Cinsiyetlendirilmiş Bütçe*, İstanbul, SAV Yayınları, 2012.
- Antonopoulos, Rania, *The Unpaid Care Work-Paid Work Connection*, Working Paper No. 541, Levy Economics Institute, www.levy.org, 25 Aralık 2008.
- Bakker, Isabella ve Stephen Gill, *Power, Production and Social Reproduction*, New York, Palgrave Macmillan, 2003.

- Briskin, Linda, "Domestic labour: A methodological discussion", *Hidden in the Household* içinde, Edt. Bonnie Fox, Ontario, The Women's Press, 1980.
- Campillo, Fabiola, "Unpaid household labour: A conceptual approach", *Macro-Economics: Making Gender Matter* içinde, Edt. Martha Gutierrez, London ve NewYork, Zed Books, 2003, s. 106-121.
- Charusheela, S. ve Colin Danby, "A through-time frame work for producer households", *Review of Political Economy*, Sayı: 18, No: 1, 2006, s. 29-48.
- Coulson, Margaret, Branka Magas ve Hilary Wainwright, "The housewife and Her labour under capitalism - a critique", *New Left Review*, Sayı: 89, 1975, s. 59-71.
- Çağatay, Nilüfer, "Gender budgets and beyond: Feminist fiscal policy in the context of globalisation", *Gender and Development*, Sayı: 11, No: 1, Mayıs, 2003.
- Dalla Costa, Mariarosa ve Selma James, *The Power of Women and the Subversion of the Community*, Bristol, Falling Wall Press, 1972.
- Delphy, Christine, "The Main Enemy", *Close to Home: A Materialist Analysis of Women's Oppression* içinde, Edt. Christine Delphy, London, Hutchinson, 1984, s. 57-77. (Fransızca Orjinal Basım: *Partisans*, Sayı: 54-5, 1970).
- Elson, Diane, "The economic, the political and the domestic: Businesses, states and households in the organisation of production", *New Political Economy*, Sayı: 3, No: 2, 1998a, s. 189-208.
- Elson, Diane, *Budgeting for Women's Rights: Monitoring Government Budgets for Compliance with CEDAW*, United Nations Development Fund for Women (UNIFEM), NewYork, 2006.
- Gardiner, Jean, *Gender, Careand Economics*, London, Macmillan, 1997.
- Gideon, Jasmine, "Understanding economies as gendered structures: Examples from Central America", *Macro-Economics: Making Gender Matter* içinde, Edt. Martha Gutierrez, London ve NewYork, Zed Books, 2003, s. 269-295.
- Gutierrez, Martha, *Macro-Economics: Making Gender Matter*. London ve NewYork, Zed Books, 2003.
- Hartmann, Heidi, "Capitalism, patriarchy and jobs egregation by sex", *Signs: Journal of Women in Cultureand Society*, Sayı: 1, No: 3, Bölüm 2, 1976, s. 137-169.
- Hartmann, Heidi, "The unhappy marriage of marxism and feminism: Towards a more progressive union", *Women and Revolution* içinde, Edt. Lydia Sargent, Boston: South EndPress, 1981a.
- Hartmann, Heidi, "The family as the locus of gender, class and political struggle: the example of housework", *Signs: Journal of Women in Cultureand Society*, Sayı: 6, No: 3, 1981b, s. 366-394.
- Himmelweit, Susan, "The discovery of 'unpaidwork': The social consequences of the expansion of 'work'", *Feminist Economics*, Sayı: 1, No: 2, 1995, s. 1-20.
- Himmelweit, Susan, "Domesticlabour", *The Elgar Companion to Feminist Economics*, Edt. Janice Peterson ve Margaret Lewis, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 1999, s. 126-135.

- Himmelweit, Susan, "Making Visible The Hidden Economy: The Case For Gender-Impact Analysis of Economic Policy", *Feminist Economics*, Sayı: 8, No: 1, 2002, s. 49-70.
- Himmelweit, Susan ve Simon Mohun, "Domestic labour and capital", *Cambridge Journal of Economics*, Sayı: 1, No: 1, 1977, s. 15-31.
- Humphries, Jane, "Class struggle and the persistence of the working class family", *Cambridge Journal of Economics*, Sayı: 1, No: 2, 1977, s. 241-58.
- Laslett, Barbara ve Johanna Brenner, "Gender and social reproduction: Historical perspectives", *Annual Review of Sociology*, Sayı: 15, 1989, s. 381-404.
- Mackintosh, Maureen M., "Domestic Labour and the Household", *Fit Work for Women* içinde, Edt. Sandra Burman, London, Croom Helm, 1979, s. 173-191.
- Macmillan Dictionary, Çevrimiçi, 2010.
http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/care_24
- Marx, Karl, *Kapital I*, Çeviren: Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 2004 [1867].
- Molyneux, Maxine, "Beyond the domestic labour debate", *New Left Review*, Sayı: 116, 1979, s. 3-27.
- Oxford, *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Oxford, Oxford University Press, 2002.
- Öztürk, Melda Yaman ve Nuray Ergüneş, "Maddeci Bir Feminizm İçin: Kadının Görünmeyen Emeği Tartışmaları", *İktisat Dergisi*, Sayı: 469, 2006, s. 14-24.
- TDK, *Büyük Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, çevrimiçi: <http://tdkterim.gov.tr/bts/>, 2010.
- Watson-Brown, Linda, "Gender, economic life and politics", *Market, State and Feminism* içinde, Edt. Graham Dawson vd. Cheltenham, UK ve Northampton, MA, USA, Edward Elgar, 2000, s. 19- 35.